

PRILOG HISTORIJU JUŽNOSLAVENSKIH PUTUJUĆIH POLJOPRIVREDNIH RADNIKA (1805—1914)*

Zoltan Sárközi

Sa »slobodnim« najamnim radnicima, koji su dolazili iz južnoslavenskih krajeva i obavljali poljoprivredne sezonske poslove na teritoriju historijske Ugarske, susrećemo se prvi put potkraj XVIII stoljeća. Tada su već od početka svakog ljeta zajedno kosili travu na keszthelyskom vlastelinstvu obitelji Festetics jednim dijelom takozvani »kranjic«, a drugim dijelom kosci koji su potjecali iz neposredne blizine vlastelinstva.¹ Opširnije vijesti o njima potječu iz 1805. godine. Iz njih se vidi da su se József Vritsik, István Matits, János Fitzkó i János Gombótz iz Gornje Lendave² — sudeći prema menima bili su to velikim dijelom Slovenci (Vendi) — godine 1806. obvezali da će se sa još 150 kosaca prihvatiti košenja trave na vlastelinstvu. Za opskrbu je svaki pojedini radnik dnevno dobivao 3 funte kruha, otprilike 1/2 l vina, tjedno dva puta kuhano jelo i, najzad, 24 krajcara na dan, a vođa kosaca svega jedan groš više.³ Godine 1812, u vrijeme kada je papirnati novac izgubio svoju vrijednost, keszthelysko vlastelinstvo iznova sklapa ugovor s Jánosom Fitzkóm iz Gornje Lendave, jednim od najstarijih, nama poznatih, vođom kosaca. Uvjeti rada u usporedbi s prethodnim ugovorom nisu se bitno promijenili. Vođa kosaca sada već, doduše, uživa znatniju prednost, ali se ona kreće samo u okviru položaja predradnika, poslovođe. Istodobno povećala se, međutim, njegova imovno-pravna odgovornost. Ovim ugovorom dobivamo uglavnom već prilično jasnu sliku o ishrani radnika, o načinu njihova isplaćivanja, o dužini njihova radnog vremena, te o opskrbi kosaca sredstvima za rad.⁴

Područje koje su nastavali Vendi i s njim granično Međimurje — odakle je dolazio najveći broj spomenutih radnika — bila je jedna od najgušće naseljenih i malim selima natrpanih pokrajina historijske Mađarske. Relativno mala površina plodne zemlje tada već nije mogla ishranjivati tamošnje južnoslavensko stanovništvo. Zbog toga je među potlačivanim seoskim stanovništvom na plemićkim, vlasteoskim posjedima rano započela pauperizacija, proces koji se može uočiti i u drugim krajevima. Tako su i Vendi, gotovo u isto vrijeme i sa sličnom sustavnošću kao i Gornjougarski Slovaci, počeli odla-

* Autor je ovom tekstu priložio više dokumenata, koje, na žalost, nismo mogli donijeti, jer su isključivo pisani mađarskim jezikom. *Redakcija.*

¹ K. Vörös, Fejezetek Nagyváthy János életeböl (Poglavlja iz života Nagyváthy Jánosa), Agrártörténeti Szeme, 1961, br. 3—4, 377.

² Gornja Lendava imala je 1907. godine 962 stanovnika.

³ 1 funta = 0.56 kg; 1 groš = 3 krajcara.

⁴ Potpuni tekst ugovora vidi u Drž. arhivu u Budimpešti.

ziti na poljoprivredne radove u daleku tuđinu.⁵ Mogli su doći do posla na onim prekodunavskim velikim posjedima, na kojima su se u okviru feudalnog uređenja već javljale stanovite kapitalističke tendencije. Potražnja za radnom snagom bila je naročito pojačana konjunkturu žita i vune koja se pojavila u vrijeme napoleonskih ratova. Jedan od takvih veleposjeda bilo je upravo keszthelysko vlastelinstvo obitelji Festetics.

U prvoj polovici XIX st., na keszthelyskom vlastelinstvu općenito se raširila primjena radne snage kosca koji su dolazili iz vendskih krajeva. Ovi su se radnici, udruženi u grupe, »bande«, od po 30—40 ljudi, već prikaznim ugovorima obvezivali na ljetne sezonske radove. Iz sačuvanih spisa, pred našim se očima u sve određenijim oblicima odvija tekući život radnika na spomenutom veleposjedu. U jednom ugovoru iz 1828. načinjenom u Keszthelyu, koji su potpisali kosci-predradnici iz Vidontza:⁶ József Vressits i György Poszvégh, nailazimo i na prehrambeno uputstvo, na tzv. »cynosuru«.⁷ Ugovore karakterizira strogost, odgovornost i moć radničkih poduzetnika. Njihovim posredstvom dolazi zapravo do kontakta između vlastelina i članova radne grupe. Prigodno formiranje radnih grupa, njihovo unajmljivanje za pojedine uglavljene poslove, što je svake godine zahtijevalo različita pregrupiranja, lijepo se vidi, iako mnogo kasnije, iz pisma predradnika Jánoša Faisza iz 1872. godine. Prema njemu su, doduše, kosci iz okoline Szentbibi-borcza⁸ dolazili često na keszthelysko vlastelinstvo da nađu posla, ali bi, u slučaju da se zatezalo sa sastavljanjem ugovora, odlazili u druge krajeve i to pod vodstvom najrazličitijih kosaca-predradnika.⁹

U mnogome slično stanju na keszthelyskom vlastelinstvu obitelji Festetics bilo je i stanje na posjedu kapornatske opatije u županiji Zala u prvoj polovici XIX stoljeća. Prema jednom ugovoru iz g. 1838, neki János Csontala iz Szerdicze¹⁰ obvezuje se da će sa svojom radnom grupom na vlastelinstvu, osim kosidbe trave, obaviti i žetvu i vršidbu. Opskrba i plaća bila je za različite sezonske poslove različita, ali se ovdje već svakog dana kuha jelo, za čije je pripremanje poslodavac unajmio kuharicu. Iz ugovora¹¹ se jasno vid da je vlastelinstvo, raspoložujući malom radnom snagom, nastojalo putujuće radnike, zaposlene na ljetnim sezonskim radovima, putem povezivanja najrazličitijih poslova (kosidba, žetva, vršidba) privezati uza se — što više, ono nije ustuknulo ni pred primoravanjem na tlaku. Sve se to može protumačiti sporom kapitalizacijom odnosno nedostatkom radne snage kmetova.

⁵ Z. Sárközi, Príspevok k dejinám slovenských poľnohospodárskych sezónnych robotníkov (1848—1914), Historický časopis XII, Bratislava 1964.

⁶ Vidontz, slovensko (»vindus«) selo u vaškoj županiji s 364 stan., kasnije nazvano Vidorlak. Usp. E. Fényés, Magyarország geographiai szótára, (Geograski rječnik Ugarske), Pešta 1851.

⁷ »Cynosura« se, prema jednom ugovoru koji se čuva u Drž arhivu u Budimpešti, sastojala u ovom: na svaku je osobu dolazilo 3 funte kruha, tjedno tri put kuhano jelo (srpski grah, kupus, kaša), na 10 osoba 1 funta slanina, na 15 osoba 1 ica (0,54 l) brašna na zapršku, na svaku osobu 1 lat (1 funte) soli, pola funte mesa i, najzad, vodi kosaca 2 ica vina.

⁸ Szent-Biborc, slovensko selo u vaškoj županiji s 232 stanovnika.

⁹ Pismo kosca-predradnika J. Faisza vidi u Drž. arhivu u Budimpešti.

¹⁰ Szerdicza, slovensko selo u vaškoj županiji s 376 stanovnika.

¹¹ V. u Drž. arhivu u Budimpešti.

Na temelju arhivske građe, prisustvo južnoslavenskih radnika može se zasada utvrditi jedino na ova dva spomenuta vlastelinstva. Poznato je, međutim, iz tadašnje literature da ih je bilo i u drugim prekodunavskim krajevima. U djelu Dániela Berzsényija, *O nekim zaprekama u mađarskoj poljoprivredi*, iz g. 1833, može se o njima pročitati ovo: »Među krajevima naseljenim mađarskim stanovništvom po svoj prilici najgušće su naseljene ravnice županije Soprony i Vas; ali je i u tim krajevima stanovništvo takvo da poljoprivredne poslove ne obavlja samo mađarski živalj, nego i tu sa srpom i mlatilom rade Hrvati. I u podnožju Kőszöga¹² vidio sam kosce iz Češke.«¹³

U prvoj polovici XIX st. podrazumijevala se pod pojmom poljodjelskog sezonskog rada kosidba trave, a zatm žetva i vršidba. Nakon ukidanja kmetstva, u drugoj polovici stoljeća, oko 1880, zbog žitne krize u Ugarskoj započelo se, međutim, intenzivnije s gojenjem šećerne repe, kukuruza, kumpira i razne stočne hrane. Zato, naročito zbog potrebe okopavanja, povećalo se radno vrijeme sezonskog rada od dotadašnjih mjesec-dva na četiri, pa čak i na šest mjeseci. Potražnja za radnom snagom postajala je sve veća. Uskoro se pojavio svojevrzni, novi tip putujućeg radnika: takozvani »svotaš«,¹⁴ koji je radio za veću fiksnu svotu, obično za mjesečnu plaću, a često je bio u radnom odnosu i po pola godine. S takvim »svotašima«, koji su radili za veći novčani iznos i opskrbu, susrećemo se i među južnoslavenskim radnicima. Tako su, na primjer, 1911, na posjedu baruna Rezsöa Biedermanna u baranjskoj županiji, radili hrvatski poljoprivredni lutajućí radnici. Iz ugovora, koji je sklopljen s njihovim predradnikom, vidi se da njihova opskrba, koja se sastojala od 50 kruna, stana i prehrane, nije u odnosu na onu iz početka XIX st. doživjela gotovo nikakvu promjenu, ali se znatno povećala plaća predradnika. U to vrijeme predradnici više nisu poslovođe nego izraziti poduzetnici.¹⁵

U međuvremenu se položaj agrarnog proletarijata iz temelja promijenio na čitavom području historijske Ugarske. Dok je masa agrarne sirotinje u prvoj polovici XIX st. uglavnom živjela u perifernim oblastima (npr. na područjima koja su nastavali Vendi, u krajevima Gornje Ugarske, u podnožju Bükk-Mátre i drugdje), dotle su se potkraj XIX st. pojavila jaka žarišta agrarnog proletarijata i u unutrašnjosti Alfölda, između Dunava i Tise. Među takve krajeve može se 1898. ubrojiti i Bačka, dio Autonomne pokrajine Vojvodine u današnjoj Jugoslaviji. U županiji Bács-Bodrog bilo je evidentirano 8000 radnika koji u svom mjestu nisu mogli dobiti posla na

¹² Danas Kőszeg (hrv. Kisek).

¹³ O. Merényi, Berzsényi Dániel prózai művei (Prozna djela D. Berzsényi-a), Kaposvár 1941, 207.

¹⁴ Usp. o tim radnicima Z. Sárközi, A summások, u zborniku »A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában 1848—1914«, (Seljaštvo u Ugarskoj u razdoblju kapitalizma 1848—1914), ur. I. Szabó. Ime »Summas« (svotaš) dolazi od lat. summa (svota). Usp. i J. Nichtweiss, Die ausländischen Saisonarbeiter in der Landwirtschaft der östlichen und mittleren Gebiete des Deutschen Reiches von 1890 bis 1914, Berlin 1959.

¹⁵ V. u Drž. arhivu u Budimpešti.

žetvenim radovima.¹⁶ Ti su ljudi bili zbog toga prisiljeni da u bližim ili daljim stranim krajevima potraže putujućim radom svoj svakidašnji kruh. Mnogi su, na primjer, odlazili, u susjednu baranjsku županiju.¹⁷ Općenito je poznato da su i ovdje demonstracije protiv nezaposlenosti i niskih radničkih nadnica dovele do krvavih klasnih sukoba, žetvenih štrajkova itd.¹⁸ Sukobi su se proširili i na Hrvatsku i Slavoniju.¹⁹ Manje je, međutim, poznato da su lutajući poljoprivredni radnici iz Bačke odlazili i u daleke strane zemlje. Sačuvani su, na primjer, pismeni izvještaji carskog i kraljevskog konzula u Wrocławu²⁰ o radnicima iz južne Ugarske koji su bili zaposleni u Njemačkoj. Iz tih se izvještaja vidi da je svake godine, i to već potkraj zime, otpočinjao odlazak siromašnijih stanovnika iz županije Bács-Bodrog u Šlesku. Prema jednom takvom izvještaju, »radnici vrlo često odlaze zajedno sa svojim obiteljima — s dojenčadi ili djecom, školskim obveznicima — premda su poslodavci samo u rijetkim slučajevima bili raspoloženi da prime na posao one pridošle radnike koji su sa sobom povelili djecu još nesposobnu za rad.«²¹ Tamošnji posjednici često su loše postupali s radnicima, a svojim obavezama, koje su bile utvrđene ugovorom, u više navrata nisu udovoljili.²² Tako se, na primjer, neki radnik imenom Pál Magyar tuži u svoje ime i u ime svojih drugova mađarskim vlastima na postpuke Karla Palma iz Stoltzenberga (Pruska-Šleska). Radnici su poznavali samo mađarski jezik, pa tako nisu mogli biti u tančine upoznati sa svim dijelovima ugovora koji se odnosio na njih, jer je ugovor bio sastavljen na njemačkoj jeziku. Nakon što su napustili svoju zemlju, zaposlili bi ih kao pomoćnu tvorničku radnu snagu za nižu nadnicu od obećane (punili su vreće, teglili kamenje). Posrednik u tom poslu, predradnik István Téglási iz Bačke Topole, nije se smio u jesen 1912. vratiti iz Njemačke zbog toga što je posredovao u sklapanju toga prijevornog ugovora.²³

Tužbe protiv radnika-poduzetnika već su prilično učestale na prijelazu stoljeća. Tako, na primjer, Ferenc Huzják iz Sudoveca²⁴ podnosi sa svojim drugovima tužbu podžupanu županije Somogy protiv Józsefa Veszera, poduzetnika. Zato su mladića Józsefa Kúhára, mezővároskog²⁷ stanovnika, zajedno mođskoj županiji. Prema zapisniku od 27. kolovoza 1914, koji je načinjen pred kraljevskom kotarskom oblasti u Novom Marofu,²⁵ radnik-poduzetnik

¹⁶ S. Milhoffer, A mezei munkásviszonyok hazánkban (Prilike poljoprivrednih radnika u našoj domovini), Budimpešta 1898, 10.

¹⁷ Na i. mj., 172.

¹⁸ P. Simon, A századforduló földmunkás és szegényparasztmozgalmai 1891—1907, (Pokreti poljoprivrednih radnika i siromašnih seljaka 1891—1907), Budimpešta 1953, 117.

¹⁹ K. Mérey, A századforduló társadalmi válságának néhány problémája a Dunántúlon (Neki problemi društvene krize na početku našeg stoljeća u Prekodunavlju), Dúnántuli Tudományos Gyűjtemény 20, Budimpešta 1958, 135.

²⁰ Danas Wrocław u Poljskoj, prije Breslau u Donjoj Šleskoj.

²¹ Magyar Országos Levéltár (dalje: MOL), Földművelésügyi Miniszterium iratai 1901, dio 62, br. 21. 559.

²² Na i. mj. 1903, dio 62, br. 67.897.

²³ Na i. mj. 1913, dio 62, br. 20.074.

²⁴ Sudovec, selo u varaždinskoj županiji s 521 stan. (usp. A. Magyar, Szent Korona Országainak helységnévtára 1907.

²⁵ Novi Marof, u istoj županiji, sa 142 stanovnika. (Na i. mj.)

uskratio je radnicima isplatu i zadržao njihove radničke knjižice. Na taj su način bili primorani da se bez novaca vrate u svoje selo, gdje su im gospodarstva, zbog upravo tada provedene mobilizacije, ostala potpuno na brizi njihovih žena.²⁶ I vlasti su znale za taj privilegirani položaj radnika-poduzetnika. Zato su mladića Józsefa Kúhára, mezövárskog²⁷ stanovnika, zajedno s njegovim drugovima opórezovali 1911. porezom na prihod III klase. Protiv toga su predradnici, doduše, prosvjedovali, ali bez uspjeha.²⁸

U takvim je okolnostima južnoslavensko lutajuće poljoprivredno radništvo dočekalo početak prvoga svjetskog rata. Među ostalim stvarima rat je doveo i do rasula Austro-Ugarske monarhije i osnivanja Jugoslavije. Time je, u historiji južnoslavenskog agrarnog proletarijata započelo posve novo razdoblje.

(Preveo iz originalnog rukopisa Ivan Meden.)

²⁶ MOZ. Földművelésügyi Miniszterium iratai 1914, dio 62, br. 116.154. Zapisnik su potpisali T. Huzjak i T. Heged, oponomoćeni od 17-orice radnika.

²⁷ Mezövár, selo u vaškoj županiji s 896 stanovnika.

²⁸ MOL, Földművelésügyi Minisztérium iratai 1913, dio 62, br. 132.321. Sud je njihovu molbu odbio.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

Redakcioni odbor:

KONSTANTIN BASTAIĆ

IVAN KAMPUŠ

OLEG MANDIĆ

BERNARD STULLI

JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

IZDAJE
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
ZAGREB